

Poznań, dnia 10 września 2022 r.

dr hab. Anna Gerecka-Żołyńska, Profesor UAM
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Prawa i Administracji
Zakład Postępowania Karnego

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Agnieszki Płaty pt. „Spór o zbiory Muzeum Brytyjskiego jako trudny przypadek w prawie”

I. Wybór i sformułowanie tematu

Od drugiej połowy XX wieku roszczenia restytucyjne o zwrot zagrabionych lub nielegalnie wywiezionych dzieł sztuki stają się coraz bardziej powszechne, przyczyn takiego stanu rzeczy jest wiele, przy czym nie ulega wątpliwości, że pierwszoplanowe miejsce zajmują wśród nich skutki grabieży dzieł sztuki przez Nazistów, nielegalne poszukiwanie i kradzież zabytków archeologicznych oraz roszczenia postkolonialne. Wymienione kwestie są atrakcyjne dla badacza ponieważ różnie są rozwiązywane w poszczególnych systemach krajowych, częściowo tylko regulują je dokumenty prawa międzynarodowego (zresztą najczęściej na bardzo ogólnym poziomie), a nadto nie są jednolicie oceniane przez społeczność międzynarodową.

Z uznaniem należy zatem odnieść się do wyboru przez Autorkę tematu pracy doktorskiej, który obejmuje wszystkie z wymienionych powyżej problemów ukazanych na tle funkcjonowania jednego z największych i należącego do nielicznej grupy najbardziej prestiżowych muzeów na świecie jakim jest Muzeum Brytyjskie. W polskiej perspektywie badawczej zagadnienie sporu o zbiory Muzeum Brytyjskiego w kontekście aktualnych problemów prawnych nie zostało dotychczas opracowane w sposób kompleksowy, a nie ulega wątpliwości że za takim opracowaniem przemawia jego teoretyczne i praktyczne znaczenie, chociażby z tego względu, że sformułowane w nim wnioski mogą być przydatne dla

interpretacji innych sporów restytucyjnych o podobnym stanie faktycznym i prawnym. Wybór tematu przez Autorkę należy w pełni zaaprobować, jest on ambitny i interesujący z badawczego punktu widzenia, a przede wszystkim pozwala zrealizować cele stawiane rozprawom doktorskim.

II. Struktura pracy

Recenzowana praca jest stosunkowo obszerna, liczy 339 stron plus bibliografia. Składa się ze wstępu, prezentacji założeń metodologicznych, czterech rozdziałów oraz wniosków końcowych.

Autorka rozpoczęła od prezentacji założeń metodologicznych i koncepcji pracy. Następnie omówiła pojęcie restytucji dóbr kultury (rozdział 1), przedstawiła teorię argumentacji w sporach restytucyjnych (rozdział 2), opisała historię zbiorów Muzeum Brytyjskiego z uwzględnieniem regulacji prawnych (rozdział 3), zaprezentowała spory restytucyjne dotyczące zbiorów Muzeum Brytyjskiego w ujęciu argumentacyjnym (rozdział 4). We wnioskach streściła najważniejsze ustalenia oraz umieściła odpowiedź na postawione tezy badawcze.

Przyjęta struktura pracy nie budzi zastrzeżeń, należy uznać ją za właściwą, o czym w szczególności przekonuje zaproponowana kolejność rozdziałów oraz zachowanie przez Autorkę odpowiednich proporcji przy prezentowaniu poszczególnych zagadnień.

III. Ocena merytoryczna

Punkt wyjścia dla oceny merytorycznej stanowi analiza celu i hipotez badawczych. Autorka deklaruje, że celem pracy jest charakterystyka wybranych sporów o zwrot dóbr kultury znajdujących się aktualnie w zbiorach Muzeum Brytyjskiego jako trudnych przypadków w prawie oraz wyodrębnienie wspólnych cech analizowanych sporów restytucyjnych, decydujących o wielości rozwiązań, które są możliwe do uzasadnienia w procesie dyskursu praktycznego dotyczącego zbiorów Muzeum Brytyjskiego (str. 11). Wokół tak wyznaczonego celu badawczego, posiłkując się dotychczasowym stanem badań – poniekąd w sposób pomocniczy - formułuje nadto dwie tezy: pierwszą wzorowaną na poglądach E. Barkana zgodnie, z którą debata na temat fizycznego zwrotu dóbr kultury posiada zarówno doniosłość prawną, jak i kulturową, ponieważ jest wpisana w całe spektrum

działań, mających na celu rozliczenie historycznych niesprawiedliwości (str. 11). W drugiej przyjmuje za K. Zeidlerem, że część sporów restytucyjnych, jako sprawy związane z rozliczeniem przeszłości, stanowi trudne przypadki, a próbę ich rozwiązania można podejmować w toku dyskursu restytucyjnego (str. 12). Mając z kolei na uwadze, że pojęcie „trudnego przypadku” determinuje zakres prowadzonych badań, należy w tym miejscu podkreślić, że Autorka nie podjęła próby jego zdefiniowania, a wykorzystwała definicję „trudnego przypadku” zaproponowaną przez J. Zajadło, która jest powszechnie aprobowana w doktrynie polskiej (str. 12).

Zarówno cel pracy jak i postawione tezy można uznać za prawidłowe, wskazują one - a zwłaszcza cel badawczy pracy - na realny problem badawczy i stwarzają warunki do jego rozwiązania.

W rozdziale 1 Autorka przedstawiła zagadnienia terminologiczne istotne dla prowadzonych w dalszej części pracy rozważań. Szczególną uwagą objęte zostały następujące pojęcia: „dobro kultury”, „restytucja i zwrot” oraz „roszczenie restytucyjne”.

Analiza pojęcia „dobro kultury” uwzględniła definicje legalne sformułowane na gruncie prawa międzynarodowego oraz przyjęte w brytyjskim prawie krajowym, jak również definicje opisowe proponowane w literaturze przedmiotu.

Rzetelnie, z uwzględnieniem obowiązujących w prawie międzynarodowym rozwiązań i poglądów doktryny scharakteryzowane zostały również pojęcia „restytucja”, „zwrot”, „roszczenie restytucyjne”.

Na tle wymienionych pojęć dokonano rozróżnienia warunków historycznych, których wystąpienie uprawnia poszkodowanych do podjęcia stosownych działań w celu odzyskania utraconych przedmiotów oraz omówiono środki prawne służące do jego realizacji. W tym kontekście warto wyróżnić ciekawie napisany fragment poświęcony prawnym i instytucjonalnym narzędziom rozwiązywania sporów dotyczących dóbr kultury do których zaliczone zostało krajowe postępowanie jurysdykcyjne, postępowanie przed międzynarodowym organem sądowym oraz alternatywne metody rozwiązywania sporów np. arbitraż bądź mediacje. Zwłaszcza te ostatnie, jak trafnie wskazała Autorka mogą się okazać skuteczne w sprawach, w których strony dążą do porozumienia szukając sprawiedliwego rozwiązania nawet za cenę pominięcia obowiązujących regulacji prawnych.

Rozdział 1 pracy nasuwa jedną uwagę, Autorka prezentując warianty definiowania „dobra kultury” zdaje się sygnalizować, że struktura definicji legalnych przyjmowanych w aktach prawa międzynarodowego, oparta na ogólnie wskazanych kryteriach *de lege lata* nie jest w pełni satysfakcjonująca, niemniej ze względu na respektowaną w stosunkach między państwami suwerenność oraz zasadę wzajemnego zaufania nie może zostać zmieniona. Trzeba jednak pamiętać, że proponowana na poziomie międzynarodowym swoboda oceny wartości historycznej, artystycznej, kulturalnej, naukowej itp. jest o tyle istotna, że pozwala zachować elastyczność przy wyznaczeniu zakresu ochrony, nie tylko na poziomie uniwersalnym, ale także i na gruncie krajowym. Za słuszne należy uznać też poparcie przez Autorkę postulatu eliminowania z nomenklatury pojęciowej określenia „mienie kulturowe”, czy też „własność kulturalna”, które zbyt mocno akcentują materialną stronę ochrony zabytkowych obiektów z czym – należy dodać - łączy się zagrożenie uruchamiania ochrony prawnej jedynie wówczas, gdy w grę będzie wchodziło znacząco wysokie kryterium ekonomiczne.

Przechodząc do rozdziału 2, który poświęcony został teorii argumentacji w sporach restytucyjnych trzeba podkreślić, że rozdział ten posiada istotne znaczenie z punktu widzenia przyjętej struktury pracy. Zgodnie bowiem z postawioną przez Autorkę tezą część sporów restytucyjnych, jako sprawy związane z rozliczeniem przeszłości, stanowi trudne przypadki, a próbę ich rozwiązania można podejmować w toku dyskursu restytucyjnego. Dyskurs ten powinien być prowadzony przy zachowaniu określonych ram formalnych, wśród których istotną pozycję zajmuje proces argumentacyjny. Autorka uznała dyskurs restytucyjny za skonkretyzowany przykład dyskursu praktycznego z możliwością wykorzystania argumentów formułowanych w oparciu o różne relacje w jakich dobro kultury pozostaje i na tej podstawie uwzględniając już zgłoszone w literaturze argumenty i dołączając własne - wyniki z badań prowadzonych nad sporami restytucyjnymi Muzeum Brytyjskiego - opracowała w sposób autorski katalog argumentów restytucyjnych. Usystematyzowanie zgromadzonych argumentów dokonane zostało przy uwzględnieniu dwóch wiodących w obszarze debaty restytucyjnej kierunków, czyli internacjonalizmu kulturowego i nacjonalizmu kulturowego.

W klasyfikacji argumentów Autorka wykorzystwała różne kryteria podziału, za najbardziej uniwersalny należy uznać podział na argumenty pozytywne i negatywne. Z perspektywy tematu pracy szczególną wartość posiadają podziały argumentów, które odzwierciedlają wyjątkowy charakter dyskursu restytucyjnego. Cel ten został osiągnięty poprzez wybór kryterium treści i wartości za pomocą którego udało się wyodrębnić argumenty wynikające z

ochrony prawnej, ze sprawiedliwości, z więzi z dobrami kultury, z okoliczności historycznych oraz prawnej ochrony dóbr kultury i opieki nad dobrami kultury. Równocześnie trzeba podkreślić, że argumenty restytucyjne wprowadzone do katalogu w wyniku prowadzonych przez Autorkę, badań, a więc argument z uniwersalnego dziedzictwa, argument z ustawowego zakazu deakcesji oraz argument z konsekwencji posiadają szeroki zakres, nie ograniczony wyłącznie do sytuacji Muzeum Brytyjskiego, dlatego mogą być racjonalnie przywołane także i wypadku innych sporów restytucyjnych.

Sformułowanie argumentu uniwersalnego dziedzictwa może przekonywać, że teoria internacjonalizmu kulturowego jest pozytywnie oceniana przez Autorkę, jakkolwiek w pracy brak jednoznacznego stanowiska w tym przedmiocie. Moje wątpliwości pojawiły się zwłaszcza na gruncie krytycznego komentarza Autorki w kwestii włączenia dziedzictwa kultury do wspólnego dziedzictwa ludzkości, przez stwierdzenie, że dziedzictwo to najczęściej nie jest usytuowane na obszarach, które znajdują się poza zasięgiem krajowych jurysdykcji (str. 145), a więc ma zapewnioną ochronę krajową. Nie można jednak zapominać o nieznaney przecież liczbie obiektów, które klasyfikowane są jako podwodne dziedzictwo archeologiczne i nierzadko znajdują się właśnie na obszarach nie objętych jurysdykcją krajową, przez co bez odpowiednich uniwersalnych mechanizmów ochrony i kontroli mogłyby się stać łatwym celem grabieży.

W rozdziale 3 przedstawiona została historia i regulacje prawne dotyczące zbiorów Muzeum Brytyjskiego, co czyni ten rozdział wielowątkowym i zróżnicowanym tematycznie. Wszystkie z poruszonych kwestii posiadają jednak istotne znaczenie dla oceny prawnej pozycji Muzeum Brytyjskiego w związku ze zgłaszanymi wobec jego zbiorów roszczeniami, zasadnie więc stały się przedmiotem analizy. Przyjęta przez Autorkę czytelna i spójna konstrukcja tego rozdziału zachowuje chronologię czasową (historyczną) i wyodrębnia pięć samodzielnych części. W pierwszej omówione zostały warunki nabycia eksponatów Muzeum Brytyjskiego od okresu założycielskiego, który powiązany został z ówczesną i późniejszą polityką kolonialną, w tym z rozwojem nauk i aspiracjami badaczy brytyjskich, aż do okresu grabieży nazistowskich włącznie. Kolejna dotyczy charakterystyki Muzeum Brytyjskiego jako muzeum uniwersalnego, w trzeciej części zaprezentowane zostały brytyjskie regulacje prawne dotyczące Muzeum Brytyjskiego, w czwartej natomiast brytyjskie regulacje dotyczące restytucji dóbr kultury w brytyjskim systemie prawnym. Wreszcie ostatnia część wskazuje na nowy rodzaj trudności w zakresie postępowań restytucyjnych jakie są

przewidywane w zakresie ochrony dóbr kultury w związku ze zmianą stanu prawnego jako jednego ze skutków Brexitu.

Wymieniając brytyjskie dokumenty prawne dotyczące restytucji dóbr kultury z perspektywy Muzeum Brytyjskiego Autorka wskazała na „Restitution and Repatriation: Guidelines for Good Practice” z 2000 r. akcentując jego miękki charakter prawny. Zdaje się, że ocena wykorzystania tego instrumentu w systemie brytyjskim byłaby bardziej wyczerpująca, gdyby równocześnie w pracy znalazła się chociażby krótka informacja dotyczące charakteru środków *soft-law* w prawie brytyjskim, zwłaszcza ich mocy wiążącej, tym bardziej, że dokument ten został określony „jako najistotniejsze narzędzie brytyjskich muzeów w przedmiocie restytucji dóbr kultury” (str. 202).

Ostatni, 4 rozdział pracy omawia spory restytucyjne dotyczące zbiorów Muzeum Brytyjskiego w ujęciu argumentacyjnym. Rozdział ten, także należy uznać za oryginalny i cechujący się wysokim poziomem merytorycznym. Autorka wybrała jedenaście sporów restytucyjnych, które ze względu na rodzaj poruszanych problemów wynikających ze sposobu nabycia kontrowersyjnych obiektów przez Muzeum Brytyjskie podzieliła na trzy grupy. W ten sposób przedstawiła pełne spektrum problemów jakie pojawiają się wokół sporów o niektóre z eksponatów Muzeum Brytyjskiego. Do grupy pierwszej zaliczyła kazusy związane z polityką kolonizacyjną, do drugiej wynikające z przemieszczeń dóbr kultury z powodu rozwoju nauk i działalności badaczy, trzecią natomiast tworzą spory dotyczące dóbr kultury utraconych w wyniku nazistowskich grabieży w latach 1933-1945. Rozważania dotyczące każdej w wymienionych grup kończy umiejętnie dobrana argumentacja, która ułatwia zajęcie stanowiska w przedmiocie rozstrzygnięcia analizowanego przypadku, co równocześnie wskazuje na osiągnięcie przez Autorkę wyznaczonego celu badawczego

Dokonaną analizę wybranych „trudnych przypadków” należy wysoko ocenić także ze względu na wyczerpujące przedstawienie stanu faktycznego i rzetelną analizę stanu prawnego z uwzględnieniem dokumentów prawa brytyjskiego oraz w odpowiednim zakresie prawa międzynarodowego publicznego.

Zamykające pracę wnioski są kompletne i spójne z prowadzonymi wcześniej rozważaniami.

IV. Strona formalna pracy

Strona formalna pracy nie budzi zastrzeżeń, Autorka bardzo dobrze opanowała warsztat przygotowania rozprawy doktorskiej i posługuje się dobrym językiem prawniczym. Stawia kompletne tezy i formułuje logiczne i spójne wnioski.

Praca została przygotowana w sposób staranny i przemyślany, sporadycznie tylko zdarzają się „literówki” np. str. 126 „lub zobowiązań, Jeżeli zaś”, str. 161 „całkowitego usuwania i ich z tych terytoriów”, str. 214 „obiekt znajduje się posiadaniu osoby trzeciej”.

V. Metoda badawcza

W dysertacji wykorzystano metodę formalno-prawną, metodę porównawczą, metodę historyczną oraz empiryczną. Wykorzystanie wszystkich z wymienionych metod jest uzasadnione tematem pracy. Autorka umiejętnie posługuje się wykorzystanymi metodami badawczymi.

Przeprowadzona przez Autorkę analiza omawianych w pracy zagadnień ma pogłębiony charakter i uwzględnia różne rozwiązania, wobec których Autorka należycie uzasadnia swoje stanowisko.

VI. Wykorzystanie źródeł

W zakresie literatury w pracy wykorzystano imponującą liczbę pozycji (ponad 600), wśród których znalazły się wszystkie kluczowe dla tematu pracy opracowania, w odpowiednim zakresie uwzględniono źródła prawa brytyjskiego, prawa międzynarodowego publicznego, prawa Unii Europejskiej, a także prawa polskiego.

Ocena wykorzystania źródeł jest zatem optymalna.

VII. Konkluzja

Uwzględniając sformułowane powyżej uwagi stwierdzam, że recenzowana rozprawa stanowi rzetelne, przemyślane i oryginalne rozwiązanie problemu badawczego z zakresu nauk prawnych. Praca reprezentuje wysoki poziom merytoryczny.

Autorka potrafi identyfikować kluczowe dla omawianej problematyki zagadnienia oraz prowadzi spójne rozważania, zajmując należycie uargumentowane stanowisko w omawianych

kwestiach. Wykazała się bardzo dobrą znajomością brawa brytyjskiego regulującego zagadnienia szeroko pojętej ochrony dóbr kultury, prawa międzynarodowego publicznego, prawa Unii Europejskiej a także prawa polskiego, co potwierdza przekonanie o dojrzałości badawczej Pani mgr Agnieszki Platy.

Dysertacja posiada charakter twórczy i nowatorski. Skłania do dyskusji naukowej na poruszane w niej problemy. W zasadzie nie nasuwa uwag krytycznych, a raczej polemiczne spostrzeżenia. Mogę zatem z przekonaniem stwierdzić, że recenzowana praca spełnia wymagania ustawowe stawiane rozprawom doktorskim i wnoszę o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Równocześnie z uwagi na wysoki poziom merytoryczny, aktualność tematu, międzynarodowe znaczenie omawianych zagadnień, jej interdyscyplinarność, oryginalność przeprowadzonej analizy tudzież jej znaczenie dla teorii i praktyki prawa wnoszę o uznanie recenzowanej pracy doktorskiej za wyróżniającą.

f. Gerecka - Żołyniska